

ETO: 811.511.141

811.163.41

81*373.7

DOI: 10.19090/hk.2023.4.1-14

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ANDRIĆ Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

andrice@ff.uns.ac.rs

FRAZEOLÓGIAI INTERNACIONALIZMUSOK A MAGYARBAN ÉS A SZERBBEN

Phraseological internationalisms in Hungarian and Serbian

Frazeološki internacionalizmi u mađarskom i srpskom jeziku

A frazeológiai egységek minden nyelv lexikológiájában kiemelkedő helyet töltenek be, mert sokszor univerzálisnak mondható emberi igazságokat, tanulságokat fogalmazznak meg röviden és tömörön. Két vagy több nyelv frazeológiájának összevetésekor a megfeleltetések három fő formája különböztethető meg: az azonos vagy részben megegyező, a más komponenseket tartalmazó azonos jelentéssel bíró, valamint a meg nem feleltethető állandósult szerkezeteket. A dolgozat a magyar és szerb nyelv azon frazémáival foglalkozik, amelyeknek a lexikai szerkezete megegyezik, és amelyekre az internacionalizmusok, europeizmusok, páneuropeizmusok, vándorfrazémák terminus használatos. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen fokú, méretű és honnan ered ez az egyezés, milyen esetleges módosulásnak voltak kitéve a kölcsönzött frazémák, és külön kitér az azonos szerkezetű, de más jelentésű szerkezetekre is.¹

Kulcsszavak: kontrasztív frazeológia, szólások, közmondások, magyar nyelv, szerb nyelv

Bevezetés

Az emberi gondolkodás univerzális sajátossága a metafora- és a metonímiaalkotás, s a frazémák keletkezésének alapját is többnyire azok képezik. Az egyes nyelvek frazémaállományán belül két ellentmondásosnak tűnő tenden-

---

¹ A dolgozat a Vajdaság Autonóm Tartomány Tartományi Felsőoktatási és Tudományos Kutatásiügyi Titkársága 142-451-2185/2023-01. számú projektumának keretében készült.

cia nyilvánul meg: egyrészt a nyelv belső potenciálja korlátozta lehetőségek, valamint a nyelvközösség sajátos kultúrája, művelődéstörténeti háttere szabja meg a frazémák konkrét felszíni realizációját, másrészt viszont többnyire univerzális emberi igazságokat, ténymegállapításokat tartalmaznak, amelyek a nyelvek többségében megtalálhatóak.

A kontrasztív frazeológiai vizsgálatok során a korrespondenciának három fő formáját különböztethetjük meg: (i) a szerkezetileg és tartalmilag megegyező, (ii) a más szerkezeti elemekkel kifejezett azonos jelentéssel bíró, valamint (iii) a zéró ekvivalenciával rendelkező állandósult szókapcsolatokat. Ezúttal csak az első kategóriába sorolható szólások magyar–szerb viszonylatú vizsgálatát tűztük ki célul.

Az azonos szerkezetű és jelentésű frazeológiai egységek megléte a különböző nyelvekben többféle módon magyarázható:

- származhatnak azonos forrásból, kölcsönzés útján terjedtek el, és a közös európai frazeológiai hagyományon alapulnak;
- areális hatásra is keletkezettek, itt elsősorban a domináns szomszédos kultúrák szerepét kell kiemelni; de
- létrejöhetnek közös szemléletre visszavezethető párhuzamos fejlődés révén is.

Az utóbbi frazeologizálási folyamatot leginkább a megfigyeléseken alapuló szólások körében érhetjük tetten, pontosabban az ilyen szólások létrejöttének motivációs hátterét a hasonló élet- és gondolkodásmódban, a közös művelődési és szokásrendszerben kereshetjük.

Az ekvivalencia okának pontos megállapításakor azonban sokszor az etimológusok között sincs teljes egyetértés. Amikor nem lehet írott forrásokból pontosan adatolni a konkrét frazéma eredetét, amikor nem tudjuk biztonsággal megállapítani, honnan ered a szállóige, nehéz eldönteni, hogy kölcsönzésről vagy párhuzamos, inherens fejlődésről van-e szó. S még abban az esetben is, amikor biztosak vagyunk, hogy vándorszólással állunk szemben, néha körülményes kibogozni, hogy melyik volt a forrásnyelv és melyik az esetleges közvetítő nyelv, amelyből a cél nyelv merített.

Frazeológiai kölcsönzés

Idegen nyelvből nemcsak pusztán szavakat, kifejezéseket veszünk át, hanem hosszabb szerkezeteket, állandósult szókapcsolatokat, szólásokat, közmondásokat is, gazdagítva velük nyelvünk frazeológiai eszköztárát. Akár a lexémák kölcsönzése esetében, a frazémák átvétele is történhet teljes alaki tükrözéssel,

valamint tartalmi tükörfordítással. A frazeologizálódási folyamat mindkét esetben már a forrásnyelvben lejátszódik, de míg az eredeti formájukban kölcsönzött frazémáknál az idegenség evidens, s ezért az élőbeszédben ritkán használatos, addig a lefordított szólást nyelvünk könnyebben befogadja, mindennapi beszédünk részévé válik, és már nem is érezzük azt, hogy nem belső fejlődés eredményeként jött létre. A szó szerinti átvételek egykor – amikor a latin nyelv volt hivatalos használatban, valamint az olyan területeken, ahol a német nyelv fejtette ki domináns hatását a dunai nyelvsvövetségen belül – sokkal gyakoribbak voltak. Manapság azonban már ritkaságszámba mennek az idegen alakban használatos frazémák, olyannyira, hogy az egynyelvű frazeológiai szótárak sem igen tartják őket számon, ezért inkább az idegen szavak szótárában találhatjuk meg őket. Amennyiben fordítás útján kerülnek be a nyelvbe, a szerkezet, illetve a frazémaalkotó modell és a jelentés átültetése után a célnyelv – saját lexikális elemei és nyelvtani szabályai segítségével – magáévá téve a kölcsönvett frazeológiai egységet, megszabadul a forrásnyelvi formától. Az egykor igen gyakori latin *addir pur si muove* kifejezés – amelynek eredete pontosan adatolható, és mindenki tudja, hogy Galileo Galilei olasz csillagász dacos ellenvéleményének kinyilvánításáról van szó, és a legyőzhetetlen igazság szimbólumává vált – ma már túl választékosnak, fennköltnek hangzik, ezért helyette a magyarban az *és mégis mozog (a föld)*, a szerbben pedig az *ipak se okreće* használatos. Az alaki tükrözések inkább csak az irodalmi nyelvben fordulnak elő, csak „periferikus jelenségeknek tekinthetők, nem válnak az illető nyelvek frazémarendszerének kitüntetett, központi elemévé” (Forgács 2021, 203).

A szakirodalom a frazeológiai kölcsönzések mindkét esetére egy egész sor különböző terminust használ: frazeológiai internacionalizmusnak, europeizmusnak, páneuropeizmusnak, európai vándorfrazémának vagy szélesebb körben elterjedt idiómának nevezi őket.

A különböző nyelvekben előforduló azonos szerkezetű állandósult szókapcsolatokról sokszor nehéz megállapítani, hogy közvetlen, esetleg közvetett átvételről van-e szó, vagy pedig a népek hasonló kultúrája, életvitele, művelődéstörténete motiválta a párhuzamos formák kialakulását. A dolgozatban a forrásra és frazeológiaalkotás útjára való tekintettel, a frazeológiai internacionalizmus fogalma alatt a szerkezetileg megegyező vagy nagyon hasonló szerkezetű frazémákat értem, tekintet nélkül arra, hogy kölcsönzés révén kerültek be, vagy saját párhuzamos fejlődés eredményeképpen vannak jelen a nyelvekben. A kétnyelvű, magyar–szerb frazeológiai szótáron folyó munkálatok közben ugyanis kiderült, hogy sokkal több azonos struktúrával rendelkező frazéma van a magyar és a szerb nyelvben, mint ahogy azt eddig hittük, de azok megtalálha-

tók a többi európai nyelvekben is. Az egyik ok éppen abban rejlik, hogy ezek a szerkezetek a közös európai kultúrközeg termékei, azonos megfigyeléseken, szemléleten alapulnak.

Forgács Tamás *Magyar szólások és közmondások szótárában* (Forgács 2004) a mintegy 7500 frazéma közül csak 56² eredeti formájukban kölcsönzött állandósult szókapcsolat fordul elő (ezek többnyire kéttagú idiomatizált szerkezetek, a testesebb szerkezeteket, szállóigéket és közmondásokat a kötet nem tartalmazza). Fűzzük ehhez hozzá még azt is, hogy a szerb frazeológiai szótárak egyáltalán nem tartalmazzák az eredeti formájú idiómákat.

Az egynyelvű frazeológiai szótárakban szép számban vannak olyan frazémák, amelyeknek valamely komponenséből már első pillantásra következtetni lehet arra, hogy idegen átvételről van szó. Ezek tehát a saját nyelvi potenciálból merített elemeken túl idegen lexikai elemeket is tartalmaznak, amelyek lehetnek vagy tulajdonnévi jellegűek (leginkább földrajzi nevek, vagy a *Bibliából*, illetve az antik irodalomból ismert személynevek³), vagy idegen kifejezések, szókapcsolatok, amelyek beleágyazódnak a magyar/szerb kontextusba.⁴

A legtöbbször azonban tartalmi tükörfordítás, lexikális behelyettesítés útján honosodott meg, s amennyiben nem ismerjük a frazéma etimológiáját, nem is vagyunk tudatában annak, hogy frazeológiai kölcsönzések eredményei, hiszen a sajátunknak érezzük őket. Csak akkor csodálkozunk rá, hogy esetleg átvételről lehet szó, amikor más nyelvekben is felismerjük az azonos szerkezeteket. Ezek ugyanis pontos lexikai és szintaktikai fordítások, illetve a befogadó nyelv potenciáljából adódó szükségszerű lexikális és morfológiai/szintaktikai módosulásokat tartalmaznak.

kosarat ad
megőrzi a látszatot

dati korpu
sačuvati privid

---

² Az 56 frazémából 35 a latinból származik: *ab ovo, ad acta, ad absurdum, carpe diem, casus belli, casus bibendi, ceterum censeo, cognito ergo sum, cui prodest?, de facto, de jure, deus ex machina, Extra Hungariam non est vita (si est vita, non est ita), habemus papam, horribile dictu, fixa idea, in medias res, juvenus ventus, mea culpa, modus vivendi, mutis mutandis, noblesse oblige, nomen est omen, nota bene, sapienti sat, sub rosa, summa summarum, tabula rasa, tempora mutantur (et nos mutamur in illis), o tempora, o mores!, Ugocsa non coronat, ultima ratio, vae vinctus, varietas delectat, vitam et sanguinem*; 12 az angolból: *business as usual, business is business, cash and carry, fair play, game over, gentlemen's agreement, happy end, last, but not least, a number one, second hand, time is money, up to date*; 7 a franciából: *l'art pour l'art, comme il faut, en block, femme fatale, fin de siècle, laissez faire (laissez passer), c'est la vie*; valamint 1-1 az olaszból (*finita la commedia*) és németből (*von Haus/haus aus*).

³ *Szodoma és Gomora, Éva kosztümje, gordiuszi csomó, vminek a Prokrusztész-ágya, próteuszi jellem, Pandóra szelencéje, Buridán szamara* stb.

⁴ *Pertut iszik vkivel, pertuban van.*

<i>fején találja a szöveget</i>	<i>pogoditi ekser u glavu</i>
<i>lándzsát tör vki mellett</i>	<i>lomiti koplja za nešto</i>
<i>bogarat tesz vkinek a fülébe</i>	<i>staviti kome buvu u uho</i>

A fentiek közül etimológusaink – az utóbbi kivételével – a német nyelvből eredeztetik a szólásokat, Forgács az utolsó vándorszólást a német szakirodalom nyomán a franciából származtatja (*Mettre a quelqu'un la puce a l'oreille*), azzal, hogy a magyarban a 'bolha' helyett 'bogár' áll, a szerb viszont szó szerint fordítja a francia változatot.

Itt kell megemlíteni a frazémaállomány peremtartományába tartozó, kevésbé idiomatizált szókapcsolatokat is, amelyek a gyakran együtt szereplő kifejezések állandósulása útján jöttek létre, mint például a megnevezési sztereotípiák, illetve a szakkifejezések. Nagy részük a szakszövegekben, gazdasági, politikai és publicisztikai szövegekben fordulnak elő.

<i>fenntartható fejlődés</i>	<i>održivi razvoj</i>
<i>természeti erőforrások</i>	<i>prirodni resursi</i>
<i>jószomszédi kapcsolatok</i>	<i>dobrosusedski odnosi</i>

Ezek többnyire angol nyelvterületről származó szókapcsolatok, s a magyar nyelv agglutináló jellegéből kifolyólag gyakran univerbalizálódási folyamaton mennek át, összetett szavak formájában jelentkeznek, ezért sokan nem is tartják őket frazémáknak, mások viszont a monofrazémák közé sorolják őket. Ezzel szemben a szerbben szinte szolgai módon követik az idegen szerkezeteket:

<i>Iron Curtain</i>	<i>vasfüggöny</i>	<i>gvozdena zavesa</i>
<i>Cold War</i>	<i>hidegháború</i>	<i>hladni rat</i>
<i>greenhouse efect</i>	<i>üvegházhatás</i>	<i>efekat staklene bašte</i>

Az újonnan keletkezett idiomatikus jellegű frazeológiai egységek közül, Forgács állítása szerint (Ehergöztzre hivatkozva) azok válnak internacionalizmusokká, „amelyeknek a jelentése és képi háttere transzparens” (Forgács 2021, 205). Példái között szerepelnek a következő, sportnyelvből eredő frazémák:

<i>magasabbra teszi a lécet</i>	<i>postaviti/podići visoko letvicu</i>
<i>átveszi a stafétabotot</i>	<i>preuzeti štafetu</i>
<i>sárga/piros lapot mutat vkinek</i>	<i>pokazati kome žuti/crveni karton</i>

A több elemből álló kölcsönzött állandósult szókapcsolatok meghonosodásuk során hajlamosak a variánsképződésekre, ezért nyelvenként különbözhet valamelyik komponensük a forrásnyelvben létező frazémáétól, azaz nem mindig teljes az egyezés a kiinduló nyelvi és a célnyelvi egység között. Gondoljunk

például a *to give green light to somebody* magyar ekvivalensére, a *zöld utat ad vkinek*, ahol a 'fény' jelentésű főnevet az *út* váltotta fel. Tegyük ehhez hozzá, hogy a szerb változat teljes egészében követi az angol lexikai szerkezetet: *dati kome zeleno svetlo*.

A tükörfordítással meghonosodott frazeológiai egységek legnagyobb része irodalmi úton terjedt el. Első helyen mindenképpen a *Bibliát*, pontosabban annak nemzeti nyelvekre való fordítása révén bekerült szólásokat, közmondásokat kell megemlíteni.

Bibliai eredetű például a Mózes törvényének egyikét képező *nyomtató lónak nem kötik be a száját* közmondás, amely Károli fordításában így hangzik: *ne kösd be az ökör száját, amikor gabonádat nyomtatja a szérűn* (5 Mózes 25,4). Tehát a magyarban az eredeti *ökör* komponenst a *ló* váltotta fel, így vált a szerkezet frazémaállományunk részévé, nyilván azért, mert a mezőgazdasági munkálatokra, így a gabona nyomtatására is, gyakrabban használták ezt az igavonó állatot. Szerb fordítású megfelelőjében, a *ne zavezuj usta volu koji vrši žito*, megmaradt az 'ökör' jelentésű ekvivalens.

A bibliai szólások, szállóigék nagy része azonban nem a *Biblia* szövegében fordul elő először, tehát a Szentírás nem képezi a frazémák valódi forrását. Ugyanis a *Biblia* szerzői a népnyelvben, a szóbeli hagyományban ismeretes kész szólásokat, közmondásokat ágyazták be szövegeikbe, „amelyek aztán ezeken keresztül lettek részei az egyetemes európai kultúrának” (Forgács 2021, 181). Így például a több helyen⁵ is előforduló *Aki másnak vermet ás, maga esik bele* közmondás kapcsán Forgács Taylor amerikai szóláskutatóra hivatkozik, aki azt állítja, hogy ez a ma már frazeológiai internacionalizmusnak számító szerkezet még Ovidius, Hésziodosz és Ezópus műveiben is megtalálható, ami arra enged következtetni, hogy széleskörűen használatos volt a *Biblia* keletkezésének idejében, s abba is már állandósult formában került be. Sőt, amint kiderült, nemcsak a keresztény szóláshagyomány részét képezi, megtalálható ugyanis a török és az arab nyelvben is. Mindebből a parömiológusok arra következtetnek, hogy „egy a vadászat nyelvéből származó nagyon régi metaforával van dolgunk” (Forgács 2021, 181).

A különböző fordítási átváltási műveletek nagyban hozzájárultak a frazémavariánsok létrejöttéhez. A szóláskutatók azt is megállapították, hogy körülbelül 800-ra tehető a bibliai eredetű frazémák száma. Ezek majdnem teljességükben – a szöveg fordítása révén – az európai nyelvek szinte mind-egyikébe bekerültek. Itt most csak néhány példát említek a magyar és szerb

---

⁵ Zsoltárok könyve 7,16; 9,16; 57,7; Példabeszédek 28,10; 26,27.

nyelv vonatkozásában, mert a bibliai eredetű frazémák behatóbb tárgyalására egy másik dolgozatban kerül sor, ahol a különbségekre hívom fel a figyelmet:

<i>az ígéret földje</i>	<i>obećana zemlja</i>
<i>hullik, mint a manna az égből</i>	<i>padati/pasti kao mana s neba</i>
<i>tiltott gyümölcs</i>	<i>zabranjeno voće</i>
<i>hét bő/szűk esztendő</i>	<i>sedam rodnih/gladnih godina</i>

Léteznek olyan europeizmusok is, amelyek nem a *Bibliából* származnak ugyan, de vele kapcsolatos, benne szerepeltetett személyekkel, eseményekkel, történetekkel referálnak:

<i>Júdás csókja</i>	<i>Judin poljubac</i>
<i>golgotát/kálváriát jár/járat vkivel</i>	<i>doživeti/proći golgotu</i>
<i>utánam az özőnvíz</i>	<i>posle mene potop</i>

A frazeológiai internacionalizmusok másik igen termékeny forrástartományának az antik irodalmat tekinthetjük, amely a korabeli görög és római szólás-hagyományra épült. Ezekben a szerkezetekben az egyik komponens gyakran tulajdonnév jellegű, így utalva az antik irodalom hőseire, valamint a velük kapcsolatba hozható jellegzetes jelensége, eseményre:

<i>Ámor nyila</i>	<i>Amorova strela</i>
<i>árgus szemekkel figyel</i>	<i>Argusove oči</i>
<i>Damoklész kardja</i>	<i>Damoklov mač</i>
<i>vminek a Prokrusztész-ágya</i>	<i>Prokrustova postelja</i>
<i>tantaluszi kínok</i>	<i>biti na mukama Tantalovim</i>

A szájhagyományon alapuló moralizáló szándékú ezópusi mesékből, fabulákból származó szóláskölcsönzés is igen gazdag az europeizmusok között, ezek ugyanis általános igazságot szemléltetnek:

<i>egy fecske nem csinál nyarat/tavaszi⁶</i>	<i>jedna lasta ne čini proleće</i>
<i>savanyú a szőlő (vkinek)⁷</i>	<i>kiselo je nekome grožđe</i>
<i>úgy táncol, ahogy vki fűtyül</i>	<i>igrati onako kako drugi sviraju</i>
<i>a szükség törvényt bont⁸</i>	<i>nužda zakon menja</i>

De nemcsak az állatmesékből származnak az ókori bölcs mondások, hanem az antik irodalomra is visszavezethetőek, illetve a görög íróknál, bölcselkedőknél

⁶ Ezópus *A züllött ifjú és a fecske* című meséje alapján 'egy jel még nem a bizonyítéka vminek, egy ember nem tud alapvető változást hozni' jelentésben terjedt el.

⁷ Lekicsinylően, megvetéssel nyilatkozik vmiről, mert úgysem tudja elérni, megszerezni.

⁸ Publilius Syrus i. e. az I. századból: *Necessitas frangit legem.*

találhatjuk meg először a szájhagyományban már akkor élő szólásokat. Közülük az általános műveltségű ember többről is pontosan tudja, kitől származnak⁹, de nagyobb részük eredetét csak az etimológiai szótárakból deríthetjük ki. Azt például, hogy Ovidiustól származik a Machiavelli által elterjesztett, ma különösen divatosá vált *a cél szentesíti az eszközt – cilj opravdava sredstvo* is, már csak a frazeológusok tudják. S Ovidius volt az, aki megadta a végleges, tömörebb formáját a *lassú víz partot mos*¹⁰ – *tiha voda breg roni* közmondásnak is. Felhívom a figyelmet arra, hogy az eredetiben a 'vízcsepp vájja a sziklát', de a magyarban a 'part', a szerbben pedig a 'domb' komponenst találjuk, s a víz jelzője is különbözik, a magyar *lassú* helyett a szerbben a 'csendes' áll.

A várja, hogy a sült galamb a szájába repüljön – čekati da mu pećeni golubovi/ševe ulete u usta szólás szintén a görög–római mitológiára vezethető vissza. Bárdosi említi, hogy már Kr. e. az V. században megjelent a görög komediográfus, Télekleidész művében ez a motívum a tétlenkedő, lustálkodó módon boldogulni kívánó személy jellemzésére (Bárdosi 2019, 185). A szerbben a *galamb* mellett a 'pacsirta' is megjelenik variánsként, akár a franciában.

Számosak a népmesei motívumokra épülő, illetve a népmesék irodalmi feldolgozásain alapuló frazeológiai egységek is. Forgács (2021, 210) többek között az értelmetlen, hiábavaló cselekedeteket kfigurázó szólásokra hívja fel a figyelmünket, s valóban, ezeknek a nemzeti frazémaállományokban való előfordulása – minden bizonnyal – valamilyen közös előzményre alapul, és nem beszélhetünk teljesen független, párhuzamos keletkezésről. Ilyenek például az alábbi szólások a magyarban és szerbben:

*szénakazalban keresi a tűt
rostával/szitával merít vizet
maga alatt vágja a fát*

*tražiti iglu u plastu sena
grabiti/hvatati vodu rešetom
sam pod sobom drvo podseca;
seći granu na kojoj se sedi*

Népmesékben található motívumként terjedtek el a következő szólások:

*hétmérföldes csizma*¹¹
aranyketrecbe zár vkit

*čizme od sedam milja
držati koga u zlatnom kavezu*

⁹ Például, a *kenyeret és cirkuszt (a népnek) – hleba i igara*, vagy az *ép testben ép lélek – u zdravom telu zdrav duh* Decimus Iunus Iuvenalis római szatirikustól származik.

¹⁰ A közmondássá vált ókori bölcsesség Khoirilosznál, Marcus Porcius Cato erkölcsi mondásai-ban is megjelenik, viszont ebben a formában Ovidius *Levelek Pontusból* című művében jelent meg először.

¹¹ Itt a mértékegység megnevezése is régies, vagy idegen eredetű sugall.

feltámad, mint a fönixmadár   rađa se iz pepela kao feniks¹²
úgy élnek, mint a kutya és a macska   živeti/slagati se kao pas i mačka

Az utóbbi kapcsán Forgács Elisabeth Piirainen szóláskutatót idézi, miszerint a frazeológiai egység 65 európai nyelvben megtalálható, s hogy „egyedül a két állatfajta viselkedésének megfigyelése nem ad elegendő magyarázatot erre a nagyfokú elterjedtségre” (Forgács 2021, 210). Szerinte a szólás valamilyen világjáró adomához köthető, amely magyarázatot nyújt a kezdetben barátságban élő két állat közötti ellenségeskedés kialakulására. Ezt látszik alátámasztani az a tény, hogy több variánsa is van a szólásnak, egy egész szólásbokrjött létre körülötte: *úgy szeret vkit, mint kutya a macskát – voleti se kao pas i mačka, kutya-macska barátság* stb.

Bárdosi székely népmesemotívumot vél felismerni a *még a szemét is kilopná* magyar szólásban a ’nagy tolvaj’ szemléletes kifejezésére. Azonban nagyon hasonló két szerkezetet találunk a szerbben is: *između dva oka će neko ukrasti; ukrao bi nekom šta iz očiju*. Bár párhuzamos képzés eredményeképpen is keletkezettek, de areális hatás is szóba jöhet.

Nem népmesei motívumról van ugyan szó, de egy Európa-szerte elterjedt, mindannyiunk által ismert találós kérdésen alapuló szólást említenék még meg: *a kecske is jóllakik, a káposzta is megmarad¹³ – i kupus spasiti i koje nahraniti*, ’egyik fél sem veszít a dolgon’ jelentésű közmondást.

Az irodalmi alkotásokból származó, illetve a szövegek által világszerte elterjedt idézetek, szállóigék újabban növekvő tendenciát mutatnak. S míg az antik és középkori irodalmi szövegekből keletkezett, vádorfrázémákká vált szókapcsolatoknál nem mindig vagyunk tudatában annak, hogy egy konkrét irodalmi műből eredeztethetőek, illetve hogy több szerzőnél is előfordulnak¹⁴, addig az újkori frazémák adatolását pontosan ismerjük.

vihar egy pohár vízben¹⁵   bura u čaši vode
mással kapartatja ki   tuđom rukom vaditi kestenje iz vatre
a gesztenyét a tűzből¹⁶

¹² Az egyiptomi mitológián alapuló régi elbeszélő motívum megtalálható Hésziodosznál és Pliniusnál is. Az utóbbi hatására került be keresztény allegóriaként, mint a feltámadás szimbóluma.

¹³ A kérdés így hangzik: hogyan vigye át a révész a farkast, a kecskét és a káposztát a folyón, ha rajta kívül csak egy fér el a csónakban.

¹⁴ Gondolok itt Ovidius, Horatius, Decimus Iunus Iuvenalis, Plautus, Publilius Syrus, Cícero stb. műveire.

¹⁵ Balzac *A tours-i plébános* című művében Montesquieu szavait idézi; ’jelentéktelen dolog miatt támadt vita’ jelentésben használatos.

¹⁶ Guillaume Bouchet La Fontaine *A majom és a macska* című meséje alapján használta, ’mással végezteti el a kínos dolgokat, de ő élvezzi a hasznot’ jelentésben.

<i>szélmalomharcot folytat</i> ¹⁷	<i>voditi borbu sa vetrenjačama</i>
<i>keresd a nőt</i> ¹⁸	<i>traži ženu</i>
<i>egyszer él az ember</i> ¹⁹	<i>jednom se živi</i>
<i>aki szerencsés a játékban,</i>	<i>ko ima sreće u kartama,</i>
<i>szerencsétlen a szerelemben</i> ²⁰	<i>nema u ljubavi</i>

Ezeknek egy része a mű címéből fejlődött szólássá:

<i>a 22-es csapdája</i> ²¹	<i>kvaka 22</i>
<i>akiért a harang szól</i> ²²	<i>za kim zvona zvone</i>
<i>az eltűnt idő nyomában</i> ²³	<i>u potrazi za izgubljenim vremenom</i>
<i>nyugaton a helyzet változatlan</i> ²⁴	<i>na zapadu ništa novo</i>

Úgy tűnik azonban, hogy az újabb kori irodalomból legtöbb frazeologizálódott mondás Shakespeare-től ered. A *Julius Caesar* című drámájából kettő: *Te is, fiam, Brutus? – zar i ti, sine Brute?; temetni jöttem Caesart, nem dicsérni – došao sam da sahranim Cezara, a ne da ga hvalim; a Hamletből pedig három szólás vált mindennapi beszélt nyelvünk részévé: gyarlóság, asszony a neved – slabosti, ime ti je žena; lenni vagy nem lenni – biti il ne biti; valami búzlik Dániában – nešto je trulo u državu Danskoj. Továbbá az országomat egy lóért – dajem kraljevstvo za konja (III. Richárd); minden jó, ha a vége jó – sve je dobro što se dobro svrši (All's Well That Ends Well); nagy hűhó semmiért – velika buka ni oko čega (Much Ado About Nothing) szólásokat – úgy tűnik – minden európai átlagember ismeri.*

A történelmi frazémák kapcsán újra az ókorig kanyarodunk vissza. Julius Caesar nevéhez ugyanis több, ma is használatos szólás kötődik. A Rubicon folyó Kr. e. 49 januárjában történő átkeléséhez két frazéma is szorosan kötődik: *a*

---

¹⁷ Cervantes *Don Quijote de la Mancha* című műve alapján, jelentése 'hiábavaló, reménytelen küzdelmet folytat'.

¹⁸ Alexandre Dumas: *Párizs mohikánjai*.

¹⁹ Goethe *Clavigo* című művéből.

²⁰ Jonathan Swift nyomán, a nyerőnek ugratásként, a vesztesnek vigasztalásként szokás mondani.

²¹ Joseph Heller *Catch-22*, kilátástalan csapdahelyzetet jelöl, amelyben a lehetséges megoldási módok kioltják egymást.

²² Hemingway *For Whom the Bell Tolls*, veszélyhelyzet kifejezésére, arra mondják, ha valaki/valami veszélyben van.

²³ Proust *A la recherche du temps perdu*; a múltba merengés, méléző visszaemlékezés szimbólumaként használt mondás.

²⁴ Erich Maria Remarque regényének címe a változatlanúság kifejezésére rögzült.

kocka el van vetve – kocka je bačena; átlép a Rubiconon – preći Rubikon. De a tőle eredő legismertebb kifejezés talán mégis a *Veni, vidi, vici* fordítása Kr. e. 47-ből: *jöttem, láttam, győztem – dođoh, videh, pobedih.*

*A pápább (akar lenni) a pápánál*²⁵ – *biti veći katolik od pape* minden bizonynyal XVI. Lajostól származik. Láthatjuk, hogy a *pápább* melléknevesült főnév helyett a szerbben a főnévi funkcióban levő 'katolikus' lexéma fordul elő, tehát ebben a komponensben különbözik a két nyelvi szerkezet.

A ha nincs kenyere a népnek, egyen kalácsot – ako nemaju hleba, neka jedu kolače szállóigét tévesen Mária Antónia, XVI. Lajos francia király Habsburg-családból származó feleségének nevéhez kötik. Ez a vándormotívum ugyanis még John Peckham angol teológus canterburyi érsek latin levelében is megtalálható, de a mondást már a 17. század óta olyan asszonyok szájába adták, akiket – gyakran a főnemesi dekadencia szemléltetéseként – szívtelennek akartak feltüntetni. Ezenkívül még Rousseau *Les Confessions* című, 1765–1767-ben írt művének 6. könyvében is előfordul a szívtelenség, együttérzés hiányának kifejezésére.

Joseph de Maistre savoyai diplomata a Szardíniai Királyság követeként írt levelében 1810 júniusában ezt írta: „Toute nation a le gouvernement qu'elle mérite” – *minden nemzetnek olyan kormánya van, amilyent megérdemel – svaki narod ima vladu/vlast kakvu zaslužuje*, s azóta is használják annak kifejezésére, hogy a helyzetért egy országban nemcsak a kormány a felelős, hanem az azt megválasztó nép is.

Marxnak és Engelsnek *A kommunista kiáltványában* (1848) található a *vissza-felé akarja fordítani a történelem szekerét – hteti vratiti točak istorije unazad*, azaz 'megtörtént dolgot akar meg nem történtté tenni, a történelmi fejlődés során túlhaladott felfogást akar megvalósítani' jelentésben.

Végül egy űrhajós jeles mondását is meg kell említenünk. Neil Armstrong amerikai űrhajós a Holdra leszállva így nyilatkozott: „That's one small step for a man, one giant leap for mankind.” Ez a mondása a magyar és a szerb nyelvben is használatos, amikor azt szeretnénk hangsúlyozni, hogy 'nagyobb összefüggésekben vizsgálódva apró, jelentéktelennek tűnő tettek, teljesítmények is átfogó, mélyreható változásokat indíthatnak el': *kis lépés az embernek, de hatalmas ugrás az emberiségnek – mali korak za čoveka, ali veliki za čovečanstvo.*

A többnemzetiségű közösségekben, vagy a szomszédos népek egyikének nyelvi és kulturális hatása néha a lexikai tükröztetésen túl a frazeológiai egységek

²⁵ A 'még az arra illetékesnél is bölcsebb, okosabb akar lenni, illetve merevebben, szigorúbban értelmez vmely szabályt' jelentésben.

átvételt is eredményezheti, tehát ezzel is magyarázható a kongruens frazémák megléte. Az areális átvétel azonban nemcsak két nyelvet, hanem annál többet érint. Ilyen volt az újkori történelemben a német nyelv domináns szerepe a dunai nyelvszövetség számos nyelvére, így kerültek be többek között a magyarba és a horvátba, s rajtuk keresztül közvetetten a szerbbe is azonos szerkezetű szólások:

<i>vaj van a fején</i>	<i>imati putera na glavi</i>
<i>koldusbotra kerül</i>	<i>doći na prosjački štap</i>
<i>kihúz a szarból vkit</i>	<i>izvući koga iz govana</i>
<i>üres szalmát csépel</i>	<i>mlatiti praznu slamu</i>

A *nem jó nagy úrral egy tálból cseresznyézni – nije dobro zajedno/s kim trešnje jesti/zobati* szólás etimológiájára Bárdosinak érdekes magyarázata van. A frazéma szerinte abból az időből származik, amikor a cseresznye ritka gyümölcsnek számított, ezért csak az uraság fogyasztotta. A fölényes, gögös urak ugyanis alattvalóik megtréfálására, azokat megkínálva az ujjuk közé fogott cseresznyemagot „kilőtték” rájuk. A szólás feltehetően német kifejezés tükörfordításából ered, s akkor minden bizonnyal az azonos szerkezetű szerb közmondás is ilyen úton terjedhetett el, esetleg még magyar közvetítés is szóba jöhet. Vuk Stefanović Karadžić gyűjtésében még így áll: *nije dobro s velikom gospodom iz jednoga čanka trešnje jesti*. S hozzáfűzi: „ne znam za što, ako nije za to što će kao igrajući se koščicama siromaha u oči tući”²⁶ (Karadžić Stefanović 1849, 214).

Összegzés

A dolgozatban a magyarban és szerbben használatos azonos szerkezetű frazeológiai egységek közül azokra tértem ki, amelyek kölcsönzés útján kerültek be a nyelvekbe, a hangsúly tehát az eredetükön volt. Egy részük az európai nyelvek szinte mindegyikében megtalálható, más részük pedig areális hatásra honosodott meg a közös egymás mellett élés hatására.

Amint azonban már említettem, léteznek olyan szólásaink, közmondásaink, amelyek formai és szemantikai tekintetben is megfelelnek egymásnak, de egymástól függetlenül, belső fejlődés útján alakultak ki párhuzamosan. Ezek ugyanis közös szemléleten alapuló frazeológiai egységek, a közös európai valóság- és kultúrháttér motiválta őket, de ezúttal, terjedelmi korlátok miatt, nem tudok bővebben kitérni rájuk. S azokról a frazeológiai egységekről sem

---

²⁶ Nem tudom, miért, hacsak azért nem, mert a magokkal játszadozva a szegényt szemén lövi.

tettem említést, amelyek szerkezete megegyezik ugyan, de a nyelvek valamelyikében jelentésmódosulásokon estek át, ezért szemantikájuk részben vagy egészében eltér. S végül az olyan frazémákról sem szóltam, amelyeknek szerkezete részben különbözik csak, pedig az eltérő komponensek is utalhatnak a kulturális vagy történelmi kontextusra. A dolgozatban említett kérdésekre egy másik munkában igyekszem majd választ adni.

Irodalom

- Bárdosi Vilmos. 2012. *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos. 2019. *Szólások, közmondások eredete: Frazeológiai etimológiai szótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Biblija: Stari i novi zavjet*. 1987. Prevod: Stari zavjet na temelju rukopisa dra Antuna Sovića, Silvije Grubišić, Filibert Grass, Novi zavjet dr Ljudevit Rupčić. Zagreb: Krišćanska sadašnjost.
- Forgács Tamás. 2004. *Magyar szólások és közmondások szótára: Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács Tamás. 2021. *Történeti frazeológia: A történeti szólás- és közmondáskutatás kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Karadžić Stefanović, Vuk. 1847. *Novi zavjet Gospoda našega Isusa Hrista*. Beč: Štamparija Jermenskoga manastira.
- Karadžić Stefanović, Vuk. 1849. *Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi*. Beč: Štamparija Jermenskoga manastira.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO Školska knjiga.
- Otašević, Đorđe. 2012. *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej.
- Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentumában foglaltatott egész Szent Írás*. 1990. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Budapest: Egyetemi Nyomda.
- T. Litovkina Anna – Farkas Edit. 2022. *A bábeli zűrzavartól a salamoni bölcsességig: Bibliai szólások, szólásmondások és állandósult szókapcsolatok szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

PHRASEOLOGICAL INTERNATIONALISMS IN HUNGARIAN AND SERBIAN

Phraseological units are a prominent area of the lexicology of any language. Two types of tendencies can be observed within the phraseology of a language. On the one hand, their concrete surface realization is limited by the system and the linguistic

potential of the language, the specific cultural and historical background of the language community, and on the other hand, they mostly contain universal human truths and factual statements that can be found in other languages as well. When comparing the phraseology of two or more languages, we can distinguish three main forms of correspondence: identical structures, partially identical structures with the same meaning expressed by other structural elements, and structures with zero equivalence. The study deals with Hungarian and Serbian idioms, which have the same lexical structure, with the aim of establishing the origin of this similarity, specifically whether they are borrowings, or whether they were created as a result of parallel development, following the same approach in the two languages.

Keywords: contrastive phraseology, Hungarian language, Serbian language

FRAZEOLÓŠKI INTERNACIONALIZMI U MAĐARSKOM I SRPSKOM JEZIKU

Frazeološke jedinice zauzimaju istaknuto mesto u leksikologiji svakog jezika. One na kratak i sažet način izražavaju univerzalne ljudske istine i pouke. Kada se poredi frazeologija dvaju ili više jezika, mogu se razlikovati tri glavna oblika korespondencije: identične, ili delimično identične; strukture sa istim značenjem koje sadrže različite komponente; i fraze koje nemaju odgovarajući oblik u jednom od jezika. Rad se bavi idiomima mađarskog i srpskog jezika koji se smatraju frazeološkim internacionalizmima, odnosno koji postoje u većini evropskih jezika. Cilj studije je da se ustanovi poreklo izraza koji se poklapaju, zatim da se ukaže na eventualne razlike u značenju, ali i na način adaptacije prilikom pozajmljivanja fraza.

Ključne reči: kontrastivna frazeologija, internacionalizmi, mađarski jezik, srpski jezik

A kézirat beérkezésének ideje: 2023. febr. 10.

Közlésre elfogadva: 2023. máj. 15.